

Література

1. Гавука П. Д. Тлумачний словник гуцульських говірок. Косів: Писаний Камінь, 2017. 296 с.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
3. Шеремета Н. П. Діалектизми як стилістичний засіб у сучасних пісенних текстах. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів*. Вип. 21. Кам'янець-Подільський, 2022. С. 279–280.
4. FIINKA. *Тексти народних та сучасних українських пісень*. URL: <https://pisni.in.ua/fiyinka>

Марія Крива
(*м. Вінниця*)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АТРИБУТИВНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

Проблема визначення словосполучення є актуальною на сучасному етапі лінгвістичної науки. Протягом століть дослідники неоднозначно розуміли і тлумачили його сутність, статус, граматичну природу, по-різному кваліфікували його основні ознаки, сферу існування, загальне призначення та конкретні функції: до XIX ст. мовознавці вважали словосполучення основною синтаксичною одиницею, починаючи з XIX ст. увага вчених із словосполучення переходить на речення, і вже наприкінці XIX ст. інтерес до словосполучення відроджується.

Метою дослідження є характеристика функціонування атрибутивних відношень в українському словосполученні, визначення особливостей їх вияву в реченнях.

Словосполученню притаманна певна семантико-синтаксична організація, яка виявляється у смислових взаємозв'язках між його компонентами [1, с. 207].

Атрибутивні відношення, які є одним з найбільш поширених типів семантико-синтаксичних відношень, виникають у словосполученнях із підрядним синтаксичним зв'язком, тож на загальному тлі розглянемо саме підрядні словосполучення. Погляди мовознавців щодо типів семантико-синтаксичних відношень розділилися, і на сучасному етапі лінгвістичної науки можна виділити два основні підходи.

Першого підходу дотримуються К. Ф. Шульжук, І. Р. Вихованець, у межах підрядних словосполучень виділяючи атрибутивні, субстанціальні та адвербіальні. На думку цих дослідників, атрибутивними є такі відношення, де головне слово позначає предмет, а залежне – ознаку цього предмета. Залежним компонентом є насамперед прикметник, займенник, дієприкметник, а також іменник у непрямому відмінку, інфінітив, прислівник: *дерев'яний будинок, серйозна людина, моя книжка, бажання малювати, жага співати, надія танцювати, футбол по-американськи,*

котлета по-київськи. Субстанціальні відношення вчені поділяють на об'єктні та суб'єктні. За об'єктних відношень головне слово є віддієслівним іменником, співвідносним із перехідним дієсловом, що вимагає знахідного відмінка: виховання дітей (виховувати дітей), оборона батьківщини (обороняти батьківщину), захист тварин (захищати тварин). Об'єктні відношення виявляються і в конструкціях із залежною формою родового відмінка при перехідних дієсловах, під час поєднання дієслова з інфінітивом: *просити працювати, запустити ракету, запросити танцювати*. Ці відношення наявні також у словосполученнях із головним словом прикметником і залежним іменником: *здібний до навчання, сильний духом*. Суб'єктні відношення зумовлені лексико-граматичною природою головного слова; залежна форма позначає суб'єкт дії, діяча: *ураган знищив – знищено ураганом, дощ розвіяв – розвіяно дощем, приїхала сестра – приїзд сестри*. Адвербіальними відношеннями вважають такі відношення, що характеризують дію чи ознаку. Це часові, просторові, цільові, причинові та інші відношення: *прийти увечері, лягти пізно, приїхати вранці, написати через тиждень, жити в місті, відпочивати у селі, бігти лісом, плести озером, подарувати на згадку, прийти пообідати, приїхати зустрітися, вчинити наперекір, зробити помилково, розбити на щастя, не спати від хвилювання* та ін. [5].

Більш конкретну та глибинну класифікацію типів семантико-синтаксичних відношень подає А. П. Загнітка, виділяючи шість типів: атрибутивні, об'єктні, суб'єктні, обставинні, комплетивні, апозитивні. Атрибутивність найбільш поширених словосполучень, де іменник поєднується з прикметниками, дієприкметниками або порядковими числівниками, передусім ґрунтується на загальному лексичному значенні іменника – на його предметності (предмету притаманно мати якісь ознаки), а також на загальному лексичному значенні сполучуваних із цим іменником частин мови, які мають здатність позначати ознаки: *яскраве світло, пофарбована стіна, шостий будинок*. На думку А. П. Загнітка, атрибутивні семантико-синтаксичні відношення можуть виникати і в разі поєднання іменника з деякими іншими частинами мови та формами слів, зокрема: а) з прийменниковими та безприйменниковими формами іменників (*спідниця в клітинку, будинок біля ріки, лист з Києва*); б) з прислівниками (*вікна навпроти, макарони по-флотськи*); в) з інфінітивом (*бажання вчитися, необхідність відпочити, можливість поїхати*) [4, с. 36].

Дослідник наголошує, що модель словосполучення «іменник + іменник у родовому відмінку» спільна як для атрибутивних, так і для об'єктних відношень. Означенням залежний компонент у такій схемі буде тоді, коли головне слово називає: 1) предмет, а залежне – особу, якій цей предмет належить: *будинок батька, зошит учня*; 2) частину предмета, а залежне – весь предмет: *сторінка зошита, дах будинку*; 3) особу, а залежне – заклад або колектив, до яких ця особа має відношення: *викладач університету, учитель школи*; 4) сукупність предметів, а залежне – предмети, з яких ця сукупність складається: *череда корів, зграя птахів*; 5) опредмечену дію, а залежне позначає діяча: *політ космонавта, наказ директора*; б) ознаку, а залежне – особу або предмет, яким властива ця ознака: *білизна снігу* [4, с. 4].

Об'єктні відношення в словосполученні наявні під час взаємодії компонентів, коли головне слово вимагає свого поширення об'єктом (на який спрямована чи з яким пов'язується дія): *запустити супутник, орати трактором, схвалений урядом*.

В об'єктних словосполученнях залежний компонент може позначати: а) прямий об'єкт дії: *вишивати рушник, співати пісню*; б) знаряддя дії: *орати землю трактором, забивати цвяха молотком*; в) дійову особу: *підтриманий учасниками*; г) співучасника дії: *розмовляти з друзями*; ґ) об'єкт, що зумовлює зміст головного слова: *мрію про подорож, шкодую за втраченим* [4, с. 4].

Суб'єктними відношеннями є такі, що виникають у словосполученнях, де залежне слово позначає суб'єкта дії, діяча. Вони ґрунтуються на лексико-граматичній природі головного слова, яким є дієслово: *приїхав батько – приїзд батька, вітер розкидав – розкидані вітром, ураган знищив – знищено ураганом* [4, с. 4].

Обставинні відношення характеризують чи кваліфікують дії або ознаки. За семантикою обставинні відношення поділяються на: а) часові: *повернутися вранці, піти пізно, приїхати через місяць*; б) просторові: *йти полем, жити в селі, перебувати на березі*; в) мети: *приїхати відпочити, подарувати на пам'ять*; г) причинові: *сказати помилково, вчинити наперекір*; ґ) наслідку: *покохати на муку, зустрічатися на радість*; д) означально-обставинні: *хоробро битися, гаряче говорити* і под. [4, с. 17].

Комплетивні (доповнювальні) відношення виникають «у синтаксично зв'язаних (цілісних) словосполученнях, коли головне слово вимагає смислового доповнення: *три пальми, вид спорту, склянка води, ставати червоним*» [4, с. 17]. Словосполучення з цими відношеннями переважно виконують роль одного члена речення, для підтвердження чого пропонуємо ввести кілька словосполучень у речення: *Цей вид спорту стає дедалі популярнішим; Бабуся, не в змозі піднятися сама, просила онука подати їй склянку води. Вид спорту та склянку води – семантично нерозкладні сполуки слів.*

Апозитивні відношення виникають у таких словосполученнях, у яких обидва компоненти мають тотожну частиномовну приналежність і постпозитивний компонент характеризує головний за певною ознакою: *трава-звіробій, воїн-ветеран* та ін. [4, с. 17].

Узагальнюючи погляди мовознавців, можна зробити висновок, що сутність атрибутивних відношень полягає у вираженні ознаки як внутрішньої властивості предмета. І. Р. Вихованець зазначає, що узагальнена ознака предмета об'єднує в собі часткові значення, наприклад, значення власне ознаки предмета (*сердитий вітер, блакитні очі, кучерявий клен, мужній дуб*); значення ознаки за дією (*замордований кінь, биті шляхи*); значення присвійності (*материні очі, боже слово, дівочі сльози, батькові думки, братів погляд*); значення суб'єкта при віддієслівних іменниках (*спів бабусі, крик сестри*) та ін. [1, с. 89].

Для атрибутивних словосполучень характерно те, що в них головним компонентом є іменники, субстантивні займенники чи інші субстантивні словоформи, які синтаксично допускають при собі залежне слово, що відповідало на питання *який? чий? котрий? скільки?*, а залежні компоненти є представниками різних частин мови, що саме відповідають на будь-яке із зазначених питань, залежно від конкретної семантики головного компонента і всього словосполучення.

Наприклад, речення: *Я з цікавістю дивився на нього, що приніс з собою подих степових вітрів, крицеву суворість душі, загартованої в постійних блуканнях по*

далеких фронтах, порив нових конкістадорів, що мріють на невідомих шляхах відкрити невідому країну, щасливу країну щасливого майбуття (В. Домонтович) містить 9 простих словосполучень з атрибутивними семантико-синтаксичними зв'язками. Залежні компоненти, виражені прикметниками, відповідають на питання *яких?* (*степових вітрів, постійних блуканнях, далеких фронтах, нових конкістадорів, невідомих шляхах*), *яку?* (*крицеву суворість, невідому країну, щасливу країну*), *якого?* (*щасливого майбуття*) і підпорядковуються головним словам-іменникам. Якщо дієприкметниковий зворот не розчленовувати, то у цьому реченні виділяємо 7 простих словосполучень – поєднання іменника з прикметником. Головним компонентом дієприкметникового звороту виступає іменник *душі: душі якої? – загартованої в постійних блуканнях по далеких фронтах*.

Атрибутивні зв'язки мають кілька різновидів. Центральне місце серед них займають субстантивно-ад'єктивні (іменниково-прикметникові) словосполучення з узгодженими прикметниковими або дієприкметниковими формами при головному іменнику. Наприклад: *Обличчя у Тихменєва було свіже; сивенькі вуса й коротка борідка дбайливо підголені* (В. Домонтович). У цих конструкціях виділяємо словосполучення *свіже обличчя, сивенькі вуса, коротка борідка*. Під час синтаксичного аналізу прикметник *свіже* входить до складеного іменного присудка *було свіже*. Подібні приклади: *в новенькому дешевому костюмі* (Г. Тютюнник) – *костюмі новенькому, дешевому; чемности простої й звичайної* (В. Домонтович); *шафі шклянній, чашки блакитні, сині, червоні, тарілки різнобарвні, пастухи рожеві, речі цінні, гроші чималі тощо*.

У реченні *Свіжий весняний вітер шепотів листом...* (В. Домонтович) виділяємо 9 іменниково-прикметникових словосполучень (*свіжий вітер, весняний вітер, рожеві пелюстки, вогким подувом, м'яким подувом, веселі мандри, синіх присмерках, зоряної ночі, травневої ночі*) та 1 іменниково-займенникове (*своїм подувом*).

Поширеним різновидом є словосполучення, у яких залежний компонент приєднується до головного не узгодженням, а керуванням або приляганням: *зошит учня, книга автора, тиждень роботи, чоловік слова, дах з шиферу, шторм в океані тощо* [3]. Наприклад: *Екран заливає густа течія світла* (Ю. Яновський) – *густа течія, течія світла; Фемідою з терезами в руках – Фемідою з терезами, терезами в руках; світло од вікна, світло на східцях, цю розмову, розмову на східцях*.

Окрему групу становлять словосполучення, де залежний компонент приєднується до прикметника або дієприкметника: *великий такий, чорний якийсь, поплутаний такий, побитий увесь*. Наприклад: *розпечених таких кам'яниць; такий огидній мішанині* (В. Домонтович). Такі конструкції трапляються рідше.

Висновки. Отже, у сучасному українському мовознавстві існує значна кількість досліджень, присвячених вивченню синтаксичних одиниць, як-от речення і словосполучення, а також поширені різні підходи до їх різноаспектного аналізу. У системі синтаксичних одиниць – словосполучення займає периферійне місце: воно виступає засобом номінації, не має предикативності та самостійно не виконує комунікативної функції, а функціонує у складі речення, будуючись на основі сурядного або підрядного зв'язку.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Домонтович В. П. Дівчина з ведмедиком. Київ, 2008. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3234>
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. 384 с.
4. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Павло Луценко
(м. Вінниця)

ОБРАЗ ФРАНЦУЗА / ХРАНЦУЗА В ПАРЕМІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Етнічні образи в українському паремійному фонді постають як вербалізовані моделі колективних уявлень про інші народи, у яких поєднано історичний досвід контактів, мовні спостереження, культурні стереотипи й аксіологічні настанови спільноти. У межах опозиції *свій – чужий* етнонім виконує не лише номінативну, але й інтерпретаційну функцію, окреслюючи межі культурної ідентичності. У цьому контексті показовим є образ *француза / хранцуза* в українських пареміях, зафіксованих у паремійних збірках М. Номиса й І. Франка.

Пряме значення лексеми *француз* – ‘ мешканець Франції ’ [див.: 3, т. 10, с. 641] – семантично прозоре. У переносному значенні прикметник *французький* та іменник *француз* омовлюють асоціації, пов’язані із французькою культурою та актуалізують такі смисли: ‘ елегантність ’, ‘ високий стиль ’, ‘ вишуканість ’. Однак у паремійному матеріалі актуалізовано передусім лінгвокультурний, а також комічний потенціал цього етноніма, пов’язаний із відчуттям чужомовності й певної комунікативної дистанції.

У лексикографійній традиції засвідчено й фонетичний варіант оформлення етноніма – це лексема *хранцуз*, що фіксує особливості народної вимови. Уживання цієї форми в українських пареміях пояснюється історичною відсутністю звука [ф] у праслов’янській і давній українській фонологійній системі [див. про це: 1, с. 2]. З виникненням писемності цю літеру почали використовувати, як відомо, переважно в книжних і запозичених словах. Оскільки народній мові звук [ф] був непритаманний, то він системно замінювався іншими приголосними або звукосполученнями, зокрема [п], [х], [хв], [в], [т]. Однією з найхарактерніших просторічних замін стала реалізація [ф] через [х] або [хв], що засвідчено в пам’ятках староукраїнської мови й у художніх текстах. Л. Вишня наводить приклади такого вживання, акту-